View metadata, citation and similar papers at core.ac.uk
brought to you by CORE
provided by Kazan Federal University Digital Repository

Тараканов, И.В. Иноязычная лексика в современном удмуртском языке: Учеб. пособие по лексикологии удмуртского языка для студентов высших учебных заведений / И.В. Тараканов. – Ижевск, 1981. – 105 с.

Тараканов, И.В. Заимствованная лексика в удмуртском языке: Удмуртско-тюркские языковые контакты / И. В. Тараканов. – Ижевск: Удмуртия, 1982. – 188 с.

Тараканов, И.В. Об исторических связях удмуртов с другими народами по данным языка / И.В. Тараканов // Материалы по этногенезу удмуртов: Сб. ст. – Ижевск, 1982а. – С. 145–175.

Тараканов, И.В. Удмуртско-тюркские языковые контакты: автореф. дис. ... д-ра филол. наук / И.В. Тараканов. – Устинов, 1985. – 45 с.

Тараканов, И. В. Туала удмурт кыл: Лексикология / И.В. Тараканов. – Ижевск, 1992. – 140 б.

Тараканов, И. В. Удмуртско-тюркские языковые взаимосвязи: Теория и словарь / И.В. Тараканов.– Ижевск: Изд-во Удм. ун-та, 1993. – 170 с.

Тараканов, И.В. Удмуртский язык: становление и развитие: Сб. ст. / И.В. Тараканов. – Ижевск: Удмуртия, 2007. – 288 с.

Csúcs, S. Die tatarischen Lehnwörter des Wotjakischen/ S. Csúcs. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990a. – 306 S.

Munkácsi, B. Votják nyelvtanulmányok / B. Munkácsi // NyK. – (Budapest) 1884. – XVIII. szám. – 35–155, 428–447 old.

Wichmann, Y. Die tschuwassischen Lehnwörter in den permischen Sprachen / Y. Wichmann. – Helsingfors, 1903. – XXVIII + 171 S.

Кириллова Зоя Николаевна
Казан (Идел буе) федераль университеты, Казан

ТАТАР ДӨНЬЯСЫН ӨЙРӘНҮ ФӘННИ ҖӘМГЫЯТЕ

Данная статья посвящена исследованию деятельности Научного общества татароведения, которое работало в 1923-1929 гг. и внесло большой вклад в изучение языка, литературы, истории и культуры татарского народа.

Ключевые слова: *научное общество, изучение татар, 1920-е годы.*

This article is devoted to a research of the activity of the Scientific society of studying of Tatars which worked in 1923-1929 and has made a great contribution to the studying of language, literature, history and culture of the Tatar people.

Key words: *Scientific society, studying of Tatars, the 1920s.*

1920 елда Татар автономияле республикасы төзелү, Татарстан Мәгариф халык комиссариаты оештырылу һәм аның карамагында Гыйльми үзәкнең зур эшчәнлек җәелдерүе, 1921 елда татар һәм рус телләрен дәүләт телләре дип игълан итү һ.б. татарларны фәнни яктан өйрәнүнең зур үсеш алуына китерә.

1922 елда Казандагы Көнчыгыш Академиясе каршында, аның ректоры профессор Н.Н. Фирсов җитәкчелегендә Көнчыгышны өйрәнү җәмгыяте төзелә. Ләкин бу җәмгыять, артык зур максатлар кую сәбәпле, үзенең эшен тиешенчә җәелдерә алмый. Тиздән Көнчыгыш Академия дә ябыла һәм Көнчыгышны өйрәнү җәмгыяте дә үзенең эшчәнлеген туктата. Ләкин бу җәмгыять нигезендә икенчесе төзелә: 1923 елның 30 маенда Гыйльми үзәк каршында Татар дөньясын өйрәнү фәнни җәмгыяте оештырыла [Деятельность, 1925: 57]. Җәмгыятьне төзүдә, бер яктан, Гыйльми үзәк, икенче яктан, Көнчыгышны өйрәнү җәмгыяте әгъзалары зур роль уйный, шулай ук Мәскәүдәге Гомумроссия Көнчыгышны өйрәнү фәнни ассоциациясе дә актив катнаша. 1927 елның көзенә кадәр җәмгыять Гыйльми үзәк карамагында эшли, ә күрсәтелгән вакыттан алып Татар мәдәнияте йорты кул астына күчә. Җәмгыять оешканнан алып, аның рәисе вазифасын рус тарихы буенча профессор Н. Фирсов башкара, сәркатипләр булып төрле вакытта М. Худяков, Е. Чернышев һәм Г. Рәхим эшли [Обзор, 1930: 201-202].

Җәмгыятьнең максаты итеп түбәндәгеләр куела: татарларны һәм татар мәдәниятен төрле яклап фәнни өйрәнү эше белән шөгыльләнүче белгечләрне бергә туплау, шулай ук бу өлкәгә кагылышлы мәсьәләләрне фәнни эшкәртү. Бу максатларны күздә тотып, җәмгыять үзенең бөтен халык алдында үткәрелә торган гомуми җыелышларында фәнни докладлар һәм белдерүләр тыңларга, экспедицияләр оештырырга һәм хезмәтләрен махсус журналда бастырырга тиеш була.

Баштарак җәмгыять татарларны өйрәнү өлкәсендәге үзенең бурычларын артык киң итеп куя: революцион хәрәкәт тарихы, археология, статистика, икътисад, халык хуҗалыгы, этнография, фольклор, лингвистика, әдәбият, археография һәм татар сәнгате. Моннан тыш, җәмгыять Татарстан республикасындагы татарларны гына түгел, ә СССР территориясенә таралган барлык Идел буе татарларын, хәтта өлешчә Тубыл, Кырым һәм Литва татарларын да өйрәнүне максат итеп ала. Әлеге саналган бурычлардан бары икътисад, халык хуҗалыгы һәм статистика гына җәмгыять эшендә тиешле урын тапмый, моның сәбәбе итеп җәмгыять әгъзалары арасында бу өлкәләр буенча татар белгечләренең бик аз санны тәшкил итүе һәм булганнарының да тиешенчә эшләмәве күрсәтелә. Шулай итеп, Татар дөньясын өйрәнү җәмгыяте үзенең эшчәнлеген татар халкының матди һәм рухи мәдәниятен төрле яклап өйрәнү нигезендә алып бара [Обзор, 1930: 201].

Шундый зур максатлар куйган Татар дөньясын өйрәнү җәмгыяте дә озын гомерле булып чыкмый: 1929 елның 3 ноябрендә ул Татарстанны өйрәнү җәмгыятенә кушыла [Обзор, 1930: 213]. Алты ел ярым эшләү дәверендә җәмгыятьтә 4 идарә алмашына. Аларга төрле вакытта түбәндәге әгъзалар керә: Г. Рәхим, Җ. Вәлиди, Г. Гобәйдуллин, Г. Ибраһимов, М. Корбангалиев, Г. Максуд, Г. Шәрәф, Г. Сәгъди, М. Таһиров, М. Худяков, Н. Фирсов, Н. Воробьев, В. Егерев, В. Смолин, Е. Чернышев.

Җәмгыять әгъзаларының саны да елдан-ел арта барып, 1929 елга 98 кешегә җитә, шуларның 53е – татар, 39ы – рус милләтеннән [Обзор, 1930: 209]. 98 кешенең 14ен шәрәфле әгъзалар тәшкил итә, араларында хәтта И.В. Сталин да була. Шулай ук А. Луначарский, профессорлар В.В. Бартольд, А.Ф. Баллод, И.Н. Бороздин, М.Н. Покровский, А.Н. Самойловичлар, Татарстан үзәк башкарма комитеты рәисләре Р. Сабиров, Х. Габидуллин, Мәгариф халык комиссары булып эшләгән М.Ю. Борындыков, К.Р. Мохтаров [Деятельность, 1925: 60] һәм күренекле галим Г. Ибраһимов [Обзор, 1930: 209] Татар дөньясын өйрәнү фәнни җәмгыятенең хөрмәтле әгъзалары булып сайланалар. Җәмгыятьтә 74 кеше гадәти әгъза һәм 10 кеше әгъза-хезмәткәр исәбендә тора.

Җәмгыятьнең аеруча актив эшчәнлеге 1925 елдан башлана. Нәкъ шул вакытта гомуми җыелышларның саны шактый арта, җәмгыять үзенең махсус органын чыгара башлый һәм фәнни экспедицияләр оештыра.

Үзенең барлык яшәеше дәверендә җәмгыять тарафыннан идарәнең 39 утырышы һәм шулай ук 39 гомуми җыелыш уздырыла, шуларның 7се рәисе шул ук Н. Фирсов булган Археология, тарих һәм этнография җәмгыяте белән берлектә үткәрелә. Гомуми җыелышларда 65 фәнни доклад һәм чыгыш укыла. Докладлар белән 28 әгъза чыгыш ясый [Обзор, 1930: 202]. Докладлар татар тарихы, этнографиясе, әдәбияты, теле һәм башка бик күп проблемалар буенча күренекле галимнәр тарафыннан ясала. Мәсәлән, алар арасында В.А. Богородицкийның «Төрки-татар фонетикасы», «Төрки телләрдә сингармонизм законы», Җ. Вәлидинең «Казан татарлары диалектлары», Н. Ашмаринның «Казан татарлары телендә исем җөмләләр», «Татар телендә сүз тәртибе», Г. Сәгъдинең «Татар әдәбияты үсешенең төп моментлары», А. Самойловичның «Татарстан республикасында туган якны өйрәнүнең бурычлары» кебек докладларны аерым күрсәтергә мөмкин. Моннан тыш, татар тарихы һәм этнографиясе буенча Г. Гобәйдуллин – 6 доклад, этнография буенча Н. Воробьев – 6 доклад, Г. Рәхим – М. Корбангалиевнең 30 еллык эшчәнлегенә багышлап, К. Насыйри хакында, халык медицинасы һ.б. буенча – 5 доклад, Г. Ибраһимов – Бакудагы I тюркология съезды хакында, М. Худяков – татар халкы тарихы буенча 2 доклад ясыйлар һ.б. [Обзор, 1930: 203-205]. Чыгышларның кайберләре җанлы фикер алышулар һәм бәхәсләр дә китереп чыгара. Җәмгыять шулай ук юбилей даталарын да билгеләп үтә: Пугачевны җәзалауның 150 еллыгы һәм Ленин үлеменә бер ел тулуга багышланган җыелышларда Н. Фирсов, Е. Чернышев, Г. Гобәйдуллин һәм башкаларның докладлары тыңлана.

Татар дөньясын өйрәнү җәмгыяте Казан Кремлендә һәм Болгар хәрабәләрендә археологик казулар үткәрү эшен планлаштырган була, ләкин, акча булмау сәбәпле, бу идеяләр тормышка ашмыйча кала. Күбесенчә, зур чыгымнар таләп ителми торган теоретик, кабинет эшчәнлеген генә җәелдерергә туры килә.

Җәмгыять әгъзалары тарафыннан башкарылган эшләрнең аеруча әһәмиятлеләре: 1) М. Худяков Татарстан республикасының археологик картасын төзи; 2) Г. Гобәйдуллин тарафыннан туган якны өйрәнү буенча татар библиографиясен төзү эше тәмамлана; 3) җәмгыять рәисе Н. Фирсов Мәскәү һәм Ленинградка фәнни командировкасы вакытында Үзәк дәүләт архивында Идел буе татарлары тарихына кагылышлы материалларның күчермәсен ясатып алып кайта, нәтиҗәдә Нугай урдасы тарихына һәм XVI-XVII гасырларда Мәскәү-нугай мөнәсәбәтләренә багышланган зур кулъязма том Гыйльми үзәккә тапшырыла; 4) Г. Гобәйдуллин һәм Н. Воробьев, татарларның этнографиясен өйрәнү максаты белән, Татарстан кантоннарына чыгып китәләр [Деятельность, 1925: 57-58]. 1925-1929 елларда барлыгы 7 фәнни экспедиция оештырыла. Аларның барысы да фотограф белән берлектә уздырыла, нәтиҗәдә кызыклы күзәтүләр һәм фотодокументлар барлыкка килә [Обзор, 1930: 205-206]; 5) Г. Гобәйдуллин һәм Е. Чернышев тарафыннан архив материаллары өйрәнелә; 6) Х. Бәдигый, халык иҗатын җыю эшен дәвам итеп, басар өчен берничә җыентык әзерли; 7) М. Васильев тарафыннан рус телендә татар әкиятләре җыентыгы чыгарыла һ.б. [Нуркай, 1925: 9].

Җәмгыять эшчәнлегенең соңгы 4 елында аның махсус органы – «Вестник научного общества Татароведения» (ВНОТ) журналы чыгарыла. Журнал битләрендә җәмгыятьнең гомуми җыелышларында укылган әһәмиятле фәнни докладлар, шулай ук тикшеренү характерындагы аерым хезмәтләр дә урын ала. Журналның чыгып өлгергән 10 номерында барлыгы 70 фәнни мәкалә һәм 75 кыска язма, рецензия һ.б. материал бастырыла.

Үзенең басма органы ярдәмендә Татар дөньясын өйрәнү фәнни җәмгыяте СССР территориясендәге һәм чит илләрдәге 120 фәнни, укыту, гыйльми оешмалар һәм җәмгыятьләр белән регуляр бәйләнеш урнаштыра. Чит илләр арасында Берлин, Гамбург, Лондон, Рим, Харбин, Нью-Йорк һ.б. 8 шәһәр исеме билгеле [Обзор, 1930: 206-207].

Татар дөньясын өйрәнү җәмгыяте үз тирәсенә татар хезмәткәрләрен туплау эшенә зур әһәмият бирә. Татарстан республикасыннан гына түгел, Башкортстан, Кыргызстан, Төркестан, Себер һ.б. өлкәләрдә яшәүче татар белгечләре дәреслекләр, брошюралар төзү эшенә, Казан вакытлы матбугатына актив катнаша башлыйлар [Отчет, 1923: 212]. Г. Сәгъди, Г. Алпаров, Г. Шнаси, Н. Надиев кебек күренекле галимнәр чит өлкәләрдән Казанга чакыртып алыналар һәм Гыйльми үзәктә, шулай ук Казан уку йортларында эшли башлыйлар [Национальный, 1148: 27].

Йомгак ясап әйткәндә, Гыйльми үзәк карамагында биш ел эшләгән, ә соңгы ике ел эшчәнлеген Татар мәдәнияте йорты каршында үткәргән Татар дөньясын өйрәнү фәнни җәмгыяте татар халкының телен, тарихын, мәдәниятен төрле яклап өйрәнү буенча зур эш башкара, үзенең тирәсенә танылган галимнәрне, шул исәптән татарлар арасыннан күренекле белгечләрне туплый.

Литература

Деятельность Общества Татароведения (1923-1925 гг.) // Вестник Научного общества татароведения. – 1925. – № 1-2. – С. 57-58.

Национальный архив Республики Татарстан, ф. 3682, оп. 1, ед. хр. 1148. – 261 л.

Нуркай, З. Пять лет научной работы / З. Нуркай // Вестник Научного общества татароведения. – 1925. – № 3. – С. 5-11.

Обзор деятельности Научного общества Татроведения // Вестник Научного общества татароведения. – 1930. – № 9-10. – С. 201-208.

Отчет ЦИК и СНК за время с 3-го по 4-й съезд Советов. – Казань: тип. «Красн. Печатн.», 1923. – 304 с.

Конова Альфия Ильдаровна

Казанский национальный исследовательский технологический университет, Казань

АНАЛИЗ ПЕРЕВОДА РЕАЛИЙ В СТИХОТВОРЕНИИ Г. ТУКАЯ «ӘНӘ-МЕНӘ» С ТАТАРСКОГО НА ТУРЕЦКИЙ И РУССКИЙ ЯЗЫКИ

Абсолютно народный характер поэзии Габдуллы Тукая обеспечивается и благодаря употреблению достаточно большого количества слов-реалий. Иначе как можно представить себе столь реальное изображение жизни, быта, традиций и обычаев татарского народа, являющегося центральной фигурой творчества писателя, как это получалось у Г. Тукая. Именно употребление подобной лексики обеспечивает высокую степень достоверности и правдоподобности ситуаций, описанных писателем в его произведениях.

Ключевые слова: *народный, Г. Тукай, реалии, лексика, перевод, турецкий язык, русский язык.*

Absolutely national character of Gabdullah Tukay's poetry is also provided by the usage of sufficiently number of words-realities. Otherwise how else can one imagine such a real picture of life, way of life, customs and traditions of the Tatar people, which is the central figure of the writer, as it turned out at G. Tukay's poems. The use of similar lexicon provides high degree of reliability and plausibility of the situations described by the writer in his works.

Key words: *national, G. Tukay, realities, lexicon, translation, Turkish, Russian.*

Габдулла Тукай (1886-1913) – выдающийся татарский народный поэт, литературный критик, общественный деятель, публицист и переводчик, получивший признание не только среди татар, но и хорошо известный у всех тюркских народов. В своих стихотворениях Г. Тукай использует слова, содержащие культурную информацию о повседневной жизни татарского народа, о предме-